

PREDROMANIČKI RELJEFI 9. STOLJEĆA IZ KOTORA

Nikola Jakšić

UDK 73.033.1 (497.6-3 Boka kotorska) "08"

Izvorni znanstveni rad

Nikola Jakšić

Filozofski fakultet u Zadru

Autor temeljitije stilski obrađuje skupinu predromaničkih reljefa iz južne Dalmacije, poglavito ostatke ciborija iz Kotora, Ulcinja i Dubrovnika. Zauzima se za to da ih se sve zajedno sagleda kao proizvode jednog predromaničkog klesarskog ateliera. Raspravlja o raznolikim dosadašnjim interpretacijama samih reljefa i njihovih natpisa te razlaže argumente za datiranje u prva desetljeća 9. stoljeća, potkrijevajući dataciju stilskim, epigrafskim, hagiografskim i povijesnim razlozima.

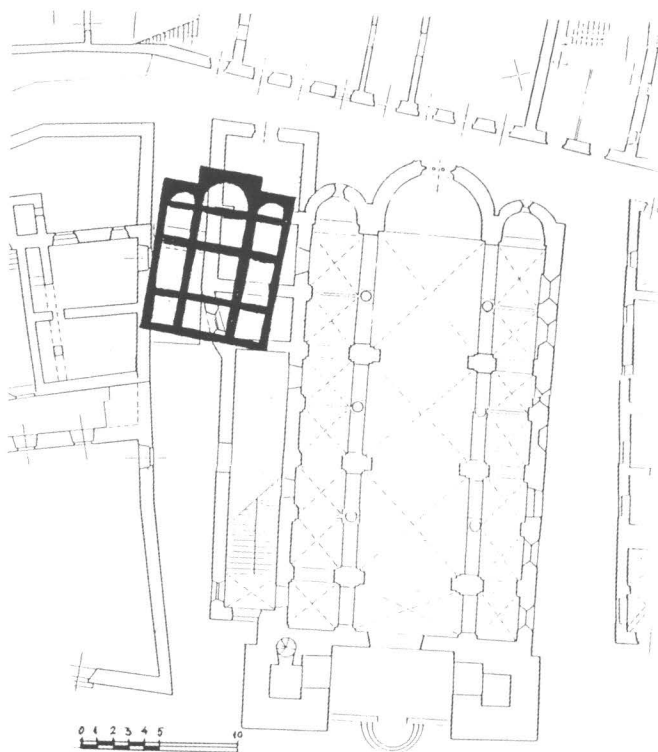
Grad Kotor se odlikuje bogatstvom srednjovjekovnih spomenika, među kojima posebno mjesto zauzima kotorska katedrala sv. Tripuna.¹ Prva je građevina podignuta u ranom 9. stoljeću, a već ju je u 10. stoljeću opisao bizantski car pisac Konstantin Porfirogenet.² Današnja nam je katedrala ipak sačuvana u izvedbi čija je građevinska struktura romanička, iz 12. stoljeća, zajedno sa svim kasnijim dogradnjama koje su se tijekom stoljeća nataložile na njezinom srednjovjekovnom tkivu. Romanička trobrodna bazilika koju poznajemo teško se može dovesti u vezu s literarnim svjedočanstvom 10. stoljeća u kojem je crkva sv. Tripuna opisana kao zasvođena građevina. Romanička je katedrala sv. Tripuna u Kotoru posvećena 1166. godine, a čini se da je njezina gradnja započela četrdeset godina prije, 1124. godine. Sve su to podaci koji se povezuju upravo s postojećom građevinom katedrale i sasvim razvidno ne odgovaraju crkvi sv. Tripuna iz careva djela. Konačno, spomenuta crkva sv. Tripuna iz desetog stoljeća nije bila kotorskom katedralom.

Veliki potres koji je pogodio južnu Dalmaciju 1979. godine konačno je rezultirao izvođenjem opsežnih istraživačkih radova na katedrali i njezinom okolišu. U toj su prigodi uz sjeverni zid bazilike sv. Tripuna, na mjestu današnje sakristije i ulice koja je dijeli od zgrade biskupije, otkriveni i istraženi temelji jedne ranije

¹ I. SLIJEPČEVIĆ, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, "Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku" LI, Split 1940.

² K. PORFIROGENET, *O upravljanju carstvom* (prijevod N. pl. Tomašić), Zagreb 1994, 77.

crkve centralne osnove. Njezin osnovni plan upisanog križa s trima polukružnim apsidama u istok, odaje građevinu koja je bila presvođena i koja je valjda nosila kupolu s tamburom. Takav bi izgled možda ponajbolje odgovarao kvalifikaciji “ο βε ναος αυτου εστιν ειληματικος” kojom je ta građevina opisana u 10. stoljeću u djelu cara Konstantina Porfirogeneta, kako je to razložno protumačio J. Martinović.³ On ujedno pretpostavlja da je ta stara crkva sv. Tripuna bila uklonjena gradnjom nove katedrale. Ipak, prostorni odnos dviju crkava, stare i nove, koje on donosi na planu, ničim ne svjedoče da je već tada uklanjanje stare građevine bilo nužno, jer je nova bazilika podignuta južno od nje, tik uz sjeverni zid.⁴ Stoga je stara centralna presvođena građevina mogla biti u funkciji ne samo dogradnje ili

Tlocrt kotorske katedrale i ostataka crkve sv. Tripuna (prema J. Martinoviću)

posvete nove katedrale 1166. godine, već i nešto kasnije. Porušena je do vremena kada je na dijelu njezinih temelja sagrađena sakristija gotičkih stilskih odlika. Tako su, zahvaljujući provedenim arheološkim iskopanjima posljednjih godina naše spoznaje o prvotnoj crkvi sv. Tripuna značajno obogaćene.

³ J. MARTINOVIĆ, *Prolegomena za problem prvotne crkve sv. Tripuna u Kotoru*, »Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji« 30, Split 1990, 14-17.

⁴ J. MARTINOVIĆ, op. cit., 26.

Materijalni ostaci koji bi pripadali prvotnoj crkvi sv. Tripuna bili su djelomice poznati i prije, a riječ je o dijelovima kamenoga crkvenog namještaja kojim je bio opremljen njezin interijer. Među tim klesarskim ostacima najznačajnija je jedna arkada oltarskog ciborija prvotne crkve sv. Tripuna koja je, nakon što je ciborij bio demontiran, uzidana nad vratima koja vode u sakristiju. Na tom je mjestu najranije od vremena spomenute gotičke prigradnje ili čak iz nekog kasnijeg doba. Zapazio ju je engleski arhitekt Jackson i datirao u deveto stoljeće.⁵ Od tada je često spominjana u literaturi s vrlo različitim tumačenjima vremena svojega nastanka, a jednako tako i s različitim interpretacijama natpisa na svojem vijencu.

Ciborij iz Kotora (prema J. Martinoviću)

Ova arkada na luku ima ornament troprutih učvorenih kružnica koje presijeca dvostruka tropruta vrpca, a cijeli je motiv optočen na obodima astragalom. U kutovima su nad lukom simetrični zrcalni motivi lava koji lovi četveronošca s latinskom legendom (L EO i O EL) na trupu zvijeri, što svjedoči o korištenju predloška s lica i naličja. Ispruženim prednjim kandžama zvijer lovi plijen, nastojeći ga uhvatiti razjapljenim čeljustima iz kojih plazi jezik. Tanak, izrazito dugačak rep svijen je u "S" formi nad kralježnicom same zvijeri kojoj je valovitim urezanim linijama stilizirana karakteristična griva. Cijela je zrcalno udvostručena kompozicija uokvirena gustom troprutom pletenicom s okulusima. Natpis na vijencu arkade, na čijem obodu teče ornament troprutih presijecajućih arkadica, počiva na kimationu, a klesan je kapitalom i sročen u distihu:

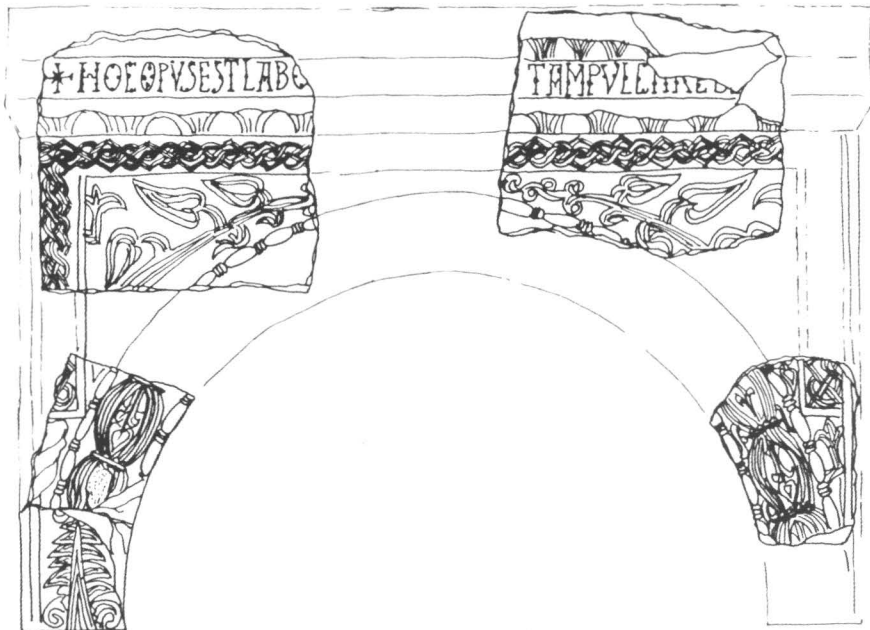
⁵ T. JACKSON, *The Dalmatia the Quarnero and Istria*, Oxford 1887, 47.

ANDREE SC̄I AD HONOREM SOCIORUMQ̄ MAIOREM +.

Križić bi trebao valjda označivati kraj teksta ili pak samo stiha.

Nekoć je spomenuta arkada bila jedini poznati ostatak najstarijega kotorskog ciborija. U međuvremenu su pronađeni različiti ulomci drugih dviju pripadajućih mu arkada koje značajno dopunjuju naša saznanja o prvotnoj cjelini.⁶

Četiri ulomka druge arkade omogućuju relativno cjelovit uvid u njen izvorni izgled. Na vijencu je natpis podržan kimationom, a nad njim teče niz oštećenih arkada. Ukras na luku tvori biljni ornament od niza stiliziranih palmeta, omeđen

Ciborij iz Kotora (prema J. Martinoviću)

astragalom kao i na poznatoj kotorskoj arkadi. U kutovima arkade je biljna povišnja s karakterističnim bršljanovim listovima. Sačuvana je gotovo polovica natpisa na vijencu i glasi:

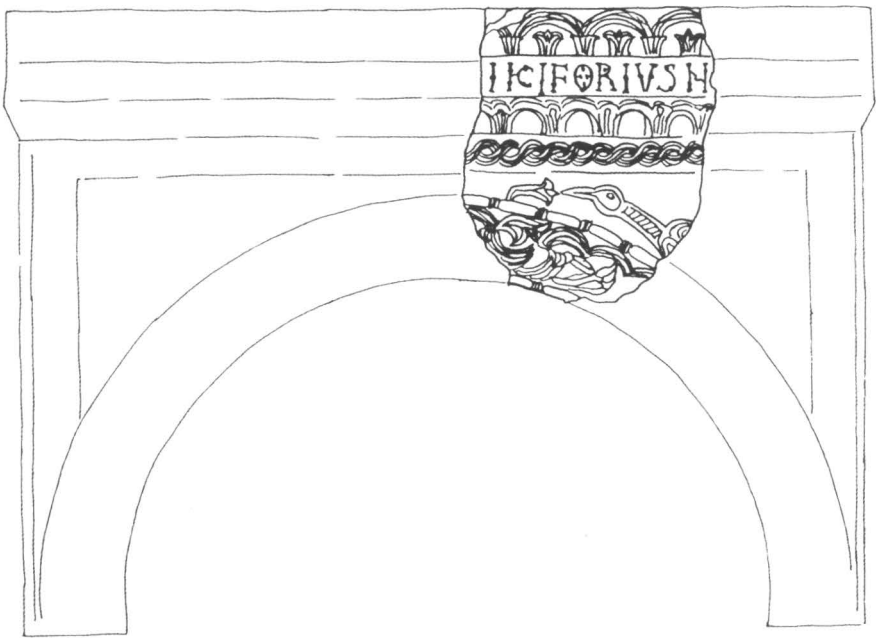
+ HOC OPUS EST LABO. TAM PULCHRE DE.....⁷

Na ulomku pak treće arkade sačuvan je dio vijenca s arkadicama na obodu te kimationom nad kojim je natpis epigrafskih svojstava sukladnih već opisanim arkadama. Luk je ukrašen motivom intermitirajuće lozice i ponovno je optočen astragalom kao i na prethodnim primjerima. Od kompozicije u kutu sačuvano je

⁶ J. J. MARTINOVIĆ, *Pokušaj rekonstrukcije ciborija kotorske katedrale*, »Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji« 35, Petriciolijev zbornik I, Split 1998, 347.

⁷ Isto.

poprsje pauna s izduženim vratom, na kojem je sitna glavica s oštrim kljunom kojim rajska ptica kljuca u cvijet ljiljana. Cijela je kompozicija bila uokvirena gustom troprutom pletenicom s okulusima kao i arkada iz katedrale. Na natpisu se čita ostatak teksta ...IKIFORIVS N..., a bez svake se sumnje odnosi na osobno ime Nikifor.⁸ Dakle, od četiri arkade oltarskoga ciborija iz predromaničke crkve sv. Tripuna, poznajemo relativno dobro tri.⁹ Jedna je bila ukrašena lavovima koji love četveronošce, druga paunovima koji kljucaju u grozd, treća bršljanovom povijušom. Ornamentalni su im motivi gotovo u cijelosti sukladni, a isto vrijedi i za epigrafska svojstva njihovih natpisa. Uvidom u ostatke ovih reljefnih kompozicija sudimo o zavidnoj klesarskoj vještini majstora koji su klesali ciborij, koristeći se relativno ograničenim izborom ornamentalnih i zoomorfnih uzoraka koje učestalo opetovahu.

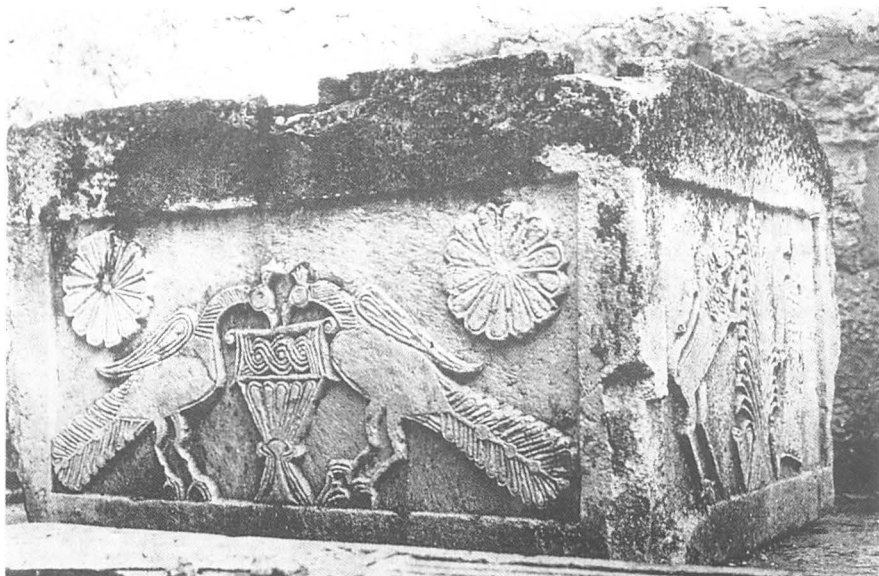

Ciborij iz Kotora (prema J. Martinoviću)

Spomenutim dijelovima košare kotorskog ciborija posve su u izvedbi slična još dva reljefa u kotorskoj katedrali. Isklesani su na stijenkama pravokutne kamenice koja je bila najvjerojatnije smještena u nekom kutu građevine i služila je

⁸ Fotografiju ovog ulomka prvi donosi I. PUŠIĆ, *Preromanska dekorativna plastika u Kotoru*, »Boka« 3, Herceg Novi, 1971, 45 sl. 9. Autor se pita nije li ime Nikifor vezano za kojega od istoimenih kotorskih biskupa 12. stoljeća, što je nemoguće jer skulptura 12. stoljeća pokazuje posve druga stilska obilježja.

⁹ Sačuvana je, čini se, i četvrta arkada ali je na njoj reljef u cijelosti otučen. J. MARTINOVIĆ, op. cit. 345.

Kamenica iz Kotora (prema J. Maksimović)

kao krsni zdenac, jer su joj dvije susjedne stijenke ukrašene reljefima, dok su druge dvije neobrađene očito prijanjale uza zidove građevine. Na dužoj je stijenci kamenice isklesan motiv sučelice postavljenim paunovima u profilu koji piju iz kaleža. Stilizirani je kalež na obodu ukrašen troprutom gustom pletenicom s okulusima, kakvu smo već uočili na ciboriju. Krupne su rajske ptice postavljene na visokim nogama, a dugačak i bogato ukrašen rep spušta se prema kutu zadanoga kadra. Sitna glavica na izduženom vratu upravo je istovjetne obrade kao na ulomku s natpisom (*N*)*ikiforivs*. Na drugoj je pak nešto kraćoj stijenci motiv *arbor vitae*, flankiran lavom i paunom. Lav je opet u istovjetnoj pozi kao na prethodno opisanim reljefima, s ispruženim prednjim kandžama, razjapljenim čeljustima i isplaženim jezikom, te s dugačkim repom koji se u "S" liniji povija nad kralježnicom same zvijeri. Paun se ponešto razlikuje od prethodnih primjera zato što je prikazan u momentu slijetanja, *en face*, a ne u profilu. No karakteristična obrada sitne glavice i vrata posve odgovara ranije opisanom. Zaključimo dakle da su arkade ciborija i kamenica stilski posve ujednačene i bez svake su sumnje djelo istih klesara koji su u određenom povijesnom trenutku opremali liturgijskim namještajem interijer stare crkve Sv. Tripuna.

Kamenicu je s ulomcima ciborija prvi put dovela u vezu J. Maksimović pribrajući pritom kotorskim reljefima i jedan plutej iz Prevlake u Boki kotorskoj. U raspravu o kotorskim spomenicima ona uključuje i arkadu ciborija iz Ulcinja, te ih sve zajedno datira u 11. stoljeće.¹⁰ Uspoređujući kotorsku s ulcinjskom arkadom,

¹⁰ J. STOJANOVIĆ-MAKSIMOVIĆ, *O srednjovjekovnoj skulpturi Boke kotorske*, »Spomenik« CIII, n. s. 5, Beograd 1953, 73.

Kamenica iz Kotora (prema J. Maksimović)

Karaman ističe: *Arkada ulcinjskog ciborija nema samo izvjesnu sličnost sa arkadom ciborija u kotorskoj katedrali, već se te dvije arkade tako podudaraju, u detalju i u cijelini, u svim motivima i u njihovom rasporedu, da moramo misliti da one potječu možda iz iste radionice, a svakako iz istog vremena.*¹¹ Takvo je grupiranje podupro i I. Petricioli dopunjujući tu stilsku cjelinu još jednim ulomkom arkade ciborija uzidanim u crkvicu sv. Duha u Rijeci dubrovačkoj.¹²

Spomenuti plutej iz Prevlake zaista pokazuje stanovite stilske odlike koje ga vezuju uz opisane kotorske reljefe. Tako, na primjer, vijenac intermitirajućih lozica s tog pluteja ima svoju paralelu na ulomku arkade s natpisom *(N)ikiforivs*. Dva su motiva raspoređena u troprutim medaljonima pluteja, jedan s četiri stilizirana lji-ljanova cvijeta kakve smo već susretali na ulomcima ciborija, a drugi ima ponovno lava, koji je većinom sukladan opisanim primjercima. Štoviše i ovaj lav na reljefu iz Prevlake ima uklesanu legendu koja pojašnjava prizor i koja je, kao i na kotorskoj arkadi, uklesana zrcalno. No ovaj put ne latinski OE L (leo) već hrvatski VA L (lav). Ovu je izvanredno važnu legendu prvi pravilno rastumačio J. Stošić, pojašnjavajući je kao početak hrvatske latiničke pismenosti.¹³

¹¹ LJ. KARAMAN, *O slijedu gradnje katedrale u Kotoru*, »Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji« 9, Split 1955, 7.

¹² I. PETRICIOLI, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb 1960, 48.

¹³ J. KOVAČEVIĆ, *Istorija Crne Gore I*, Titograd 1967, 380, sl. 65, primjerice piše da je riječ o sigli majstora raspoznajući samo grafeme VA; J. STOŠIĆ, *Kada počinje hrvatska latinička pismenost*, »Telegram« od 8. X, Zagreb 1971.

Plutej iz Prevlake (prema J. Maksimović)

Sasvim nedavno, kada je naš prilog bio već napisan, doznali smo o novim predromaničkim reljefima u Kotoru, koji su pronađeni u istraživanjima crkve sv. Mihovila. Ti su nalazi na stilskoj razini vrlo bliski pluteju iz Prevlake pa ih je stoga nužno uključiti u ovu raspravu. Ulomci se odnose na četiri pluteja različite ušćuvanosti i različite dekoracije. Na njima se ponavljaju motivi već opisani kod drugih kotorskih reljefa, ponajprije tropruti medaljoni s četiri stilizirana ljljanova cvijeta kao na pluteju iz Prevlake.¹⁴

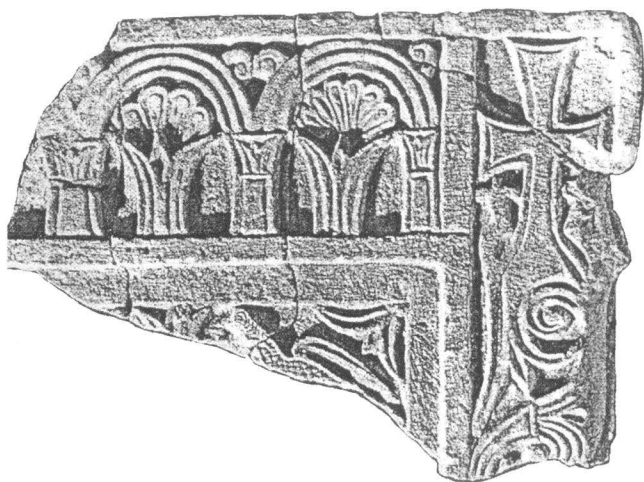
Na drugom pluteju iz Sv. Mihovila u Kotoru uočavamo zatim karakteristične arkade s polurozetama na vijencu kao i uspravnu intermitirajuću lozicu čije je ishodište u križu. Sve je to sukladno pluteju iz Prevlake. Na njemu je i paun koji kluja cvijet. Obrada ptice posve je srodna drugim primjercima iz Kotora, dakle na kamenici i ciboriju.¹⁵

¹⁴ Z. ČUBROVIĆ, *Djela jedne klesarske radionice u kotorskoj crkvi sv. Mihajla*, »Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru« XLI-XLII, Kotor 1993-1994, 45-51, sl. 3.

¹⁵ Isto, sl. 4.

Dijelovi pluteja iz crkve sv. Mihovila u Kotoru (prema Z. Čubrović)

Ulomak pluteja iz crkve sv. Mihovila u Kotoru (prema Z. Čubrović)

Treći je plutej komponiran poput rozete, a obod vanjskog kruga ima astragal, toliko karakterističan za raspravljane ciborije.¹⁶

Što se tiče arkade ciborija iz Ulcinja, pridružene ovoj stilskoj grupi, dovoljan je i letimičan pogled da se ustanovi kako ona po klesarskim svojstvima posve odgo-

¹⁶ Isto, sl. 5. Autorica ističe da su ovi nalazi iz sv. Mihovila srodni pluteju iz Prevlake ali začudo ne uočava i srodnosti s kotorskim ciborijem i kamenicom.

Plutej iz crkve sv. Mihovila u Kotoru (prema Z. Čubrović)

vara poznatoj arkadi iz Kotora. Na vijencu je natpis uokviren na obodu jednakim motivom kao i ulomak s natpisom (*N*)*iki*forivs, na luku pak, koji je dosta oštećen, motiv istih troprutih učvorenih kružnica koje prepliče dvostruka tropruta vrpca, kao na arkadi iz kotorske katedrale. U kutovima ulcinjske arkade lavovi opet hvataju četveronošce.

Konačno, ovoj je grupi, kako rekosmo, Petricioli pribrojio i ulomak iz Komolca u Rijeci dubrovačkoj na kojoj ponovno susrećemo više put opisani zoomorfni duet lava s plijenom, ali ovaj put sa stanovitom dopunom; jedna nevješto isklesana i relativno mala ljudska figura odjevena u zvonoliku haljinu, svojim naglašeno ispruženim rukama hvata se za lavlju grivu. Inače motiv na luku ovoga ulomka istovjetan je onima na arkadama u Kotoru i Ulcinju. I ovaj lav ima hrvatsku zrealnu legendu VA L (lav).¹⁷

Dodajmo i to kad je riječ o Dubrovniku da na nekim ulomcima iz sv. Andrije u tom gradu susrećemo motive karakteristične za kotorske reljefe: četiri ljiljanova cvijeta u troprutom medaljonu i polurozete pod arkadama na vijencu pluteja.¹⁸

Opisani reljefi iz južne Dalmacije, od Rijeke dubrovačke do Ulcinja, pokazuju dakle cijeli niz zajedničkih svojstava kako u odabiru i rasporedu motiva, tako i u obradi. Pojedininim su sasvim osobitim karakteristikama, kao što je bilježenje latinskih i hrvatskih legendi (lav-leo), uključujući zrealne inačice pravi izuzetak, pa stoga ne može biti dvojbe da su nastali u ambijentu jedinstvenoga klesarskog ate-

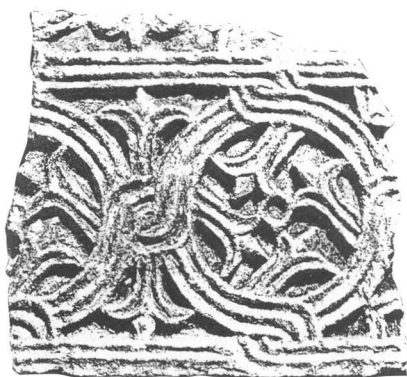
¹⁷ Isto.

¹⁸ I. ŽILE, *Novi nalazi predromaničke plastike u dubrovačkom kraju*, Radanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža, Zagreb 1996, 295, sl. 5 i 6.

Arkada iz Komolca

liera. Zemljopisnim je pak rasporedom nalaza omeđen i prostor njegova djelovanja, a što se datiranja tiče, valja za sada istaknuti da su ovi reljefi vremenski međusobno vrlo bliski, nastali u rasponu jednog ili najviše dva desetljeća, koliko se može predvidjeti da je djelovala klesarska radionica producirajući srodne reljefe relativno ujednačene zadatke izvedbe, oslanjajući se na relativno ograničen izbor geometrijskih, biljnih i zoomornih motiva. Izbor i izvedba nekih inače u antici učestalo korištenih ornamentata, kao što su lezbijski kimation i astragal, ukazuju neposrednije na dodire s klasičnom tradicijom i mogu se protumačiti kao svojevrsni "klasicizam" koji nije u toj mjeri i takvoj izvedbi karakterističan za predromaničke reljefe.

Ulomci pluteja iz crkve sv. Andrije u Dubrovniku

Njihova preciznija datacija otvara niz problema. Oni se ogledaju i u literaturi, a pokazuju razmjerno velika nesuglasja u pogledima oko vremena njihova nastanka. U ranijoj su literaturi reljefi bivali datirani izdvojeno ili pak u manjim grupama, a od 1960. godine, od vremena kada je većinu njih I. Petricioli povezao u čvrstu cijelinu, treba ih i datirati jedinstveno kao grupu.

Arhitrav iz 809. godine (prema J. Kovačeviću)

Tako je primjerice M. Vasić kotorsku arkadu datirao u rano 9. stoljeće povezujući dio njezina teksta ANDREE SCI s Kotoraninom Andreacijem kojega lokalne kronike ističu kao graditelja crkve sv. Tripuna 809. godine, a čiji je sarkofag s natpisom i pronađen u blizini katedrale.¹⁹ Ovu tvrdnju ispravlja L. Mirković koji s pravom ističe da se u rečenom natpisu arkade ne spominje zaslužni Andreaci,

Nadgrobní natpis Andreacija i Marije (prema J. Kovačeviću)

već sv. Andrija s drugovima, što se ima dakle odnositi na kult lokalnih mučenika sv. Petra, sv. Andrije i sv. Lovre.²⁰ On prihvaća datiranje reljefa u 9. stoljeće, ali

¹⁹ M. VASIĆ, *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji*, Beograd 1922, 155.

²⁰ L. MIRKOVIĆ, *Fragmenat kiyorija u crkvi Svetog Trifuna u Kotoru*, Starinar, n s., knj. II, Beograd 1951., 277; Lj. KARAMAN, op. cit., 6 u bilješci 1. upozorava Mirkovića na autore koji su tekst i prije čitali ispravno. Naprotiv P. MIJOVIĆ, *Ulcinjnski ciborijum*, Starinar 36, Beograd 1985, 102 smatra da nije na najbolji način riješeno pitanje o Andriji i drugovima. On pretpostavlja da je ovdje riječ o Andriji apostolu s još nekim drugim svecima, za što nalazi potvrdu u nekim srednjovjekovnim kodeksima, osobito menolozi-ma. No kako je u samom Kotoru zasvjedočen kult Petilovrijenaca, čini nam se ova Mijovi-ćeveva kombinacija isuviše nategnutom.

nalazi da epigrafska svojstva odgovaraju 11. stoljeću te misli da je natpis naknadno uklesan, što s određenom korekcijom prihvaća i Lj. Karaman, dopunjavajući argumentaciju usporedbama s nekim epigrafskim spomenicima srednje Dalmacije 11. stoljeća. Što se pak tiče arkade iz Ulcinja, Karaman je zajedno s pripadajućim natpisom datira u 9. stoljeće.²¹ Iste motive astragala i kimationa, koji su Karamanu bili argumentom za rano datiranje tih reljefa, M. Šeperu su postali uporištem za pomicanje datacije u 11. stoljeće, kako je prije toga datirala iste reljefe i J. Stojanović-Maksimović.²²

Kotorsku je kamenicu prigodom objave C. Fisković datirao u kasno 8. stoljeće, što je ponovio i Karaman, da bi je drugi poslije vidjeli opet kao proizvod 11. stoljeća.²³

Treći slučaj je ulomak iz Rijeke dubrovačke. K. Prijatelj ga uključuje u grupu skulptura s ljudskim likom, pa ga sukladno tome i datira u 11. stoljeće, a I. Petricioli, naprotiv, u 9. stoljeće kao i cijelu grupu spomenika o kojima se raspravljalo.²⁴

Tako su se u literaturi izmjenjivala mišljenja do 1960. godine kada je I. Petricioli, analizirajući cjelokupni korpus skulpture 11. stoljeća u Dalmaciji, uspio izdvojiti njezine karakteristike koje ju stilski približavaju ranoj romanici. Njegova je studija jedan od oslonaca koji bi nas trebali dovesti do nedvojbenog rješenja oko datacije tih reljefa iz Kotora i južne Dalmacije uopće. Petricioli je naime prije gotovo četrdeset godina dokazao da reljefna skulptura 11. stoljeća donosi čitav niz novosti u odnosu na klesarsku produkciju 9. i 10. stoljeća. Ona doduše zadržava neke osobine koje su karakteristične za reljefe starijega razdoblja, pa je utoliko i moguće na prvi pogled miješati raniju predromaničku skulpturu s onom kasnijom iz 11. stoljeća koja više i nije predromanička. Jedna je od temeljnih karakteristika nove skulpture 11. stoljeća pojava ljudskog lika u plitkom reljefu, napuštanje kompleksa *horror vacui*, a time i postupna redukcija bogatih, gustih i raznovrsnih predromaničkih ornamentalnih sklopova kao i postupno osvajanje treće dimenzije, dakle volumena što se sve više zamjećuje u skulpturi prema kraju 11. stoljeća. Ništa od tih stilskih novosti ne prepoznajemo na reljefima iz Kotora, Ulcinja i Dubrovnika. Zato je I. Petricioli i zaključio da cijelu ovu grupu treba datirati devetim stoljećem.²⁵

Druga važna novost u proučavanju tih južnodalmatinskih reljefa ogleda se u činjenici da su, poslije svih citiranih rasprava do šezdesetih godina a koje su uključivale i datiranje u rasponu od 8. do 11. stoljeća, otkriveni neki novi ulomci koji dodatno osvjetljavaju taj problem. Novopronađeni ulomci s dijelovima natpisa pripadaju dvjema drugim arkadama spomenutog ciborija iz Ulcinja.²⁶ Tako

²¹ LJ. KARAMAN, op. cit. 7.

²² M. ŠEPER, *Prilog datiranju starohrvatskih spomenika pleterne dekoracije*, »Arheološki vesnik« VI/1, Ljubljana 1955, 55-57., J. STOJANOVIĆ-MAKSIMOVIĆ, op. cit. 104-107.

²³ C. FISKOVIĆ, *Krstionica iz VIII stoljeća u Kotoru*, »Alma Mater Croatica« 5, Zagreb 1941, LJ. KARAMAN, *Spomenici VII i VIII stoljeća u Dalmaciji*, »Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva«, 22-23, Zagreb 1942/43; J. STOJANOVIĆ-MAKSIMOVIĆ, op. cit. 105.

²⁴ K. PRIJATELJ, *Skulptura s ljudskim likom iz starohrvatskog doba*, »Starohrvatska prosvjeta« III/3, Zagreb 1954, 89; I. PETRICIOLI, op. cit. 50.

²⁵ I. PETRICIOLI, op. cit. 50.

je sadržajno obogaćen i natpis koji je tekao uokolo cijele košare ciborija na sve četiri arkade, od kojih sada poznajemo sadržaj skoro triju, ili oko tri petine cjelokupnog natpisa:

1.....T SALVATORI NOSTRI IHV XP(i) (c)ONVGE MEA GVSMV PRO
REMEDIO ANI(me)

2....SVB TEMPORIBVS DOMINI NOSTRI PI(i)S PERPETVO
A(v)GVSTI D(omi)NI L(e)O ET D(omi)N(i) C(on)S(tantini)

3 ... S ANIS IDEM DIE(m) T(ransfiguratione?) AGNI QVI AOC EDIFI-
CIVM EDIFICATVM ES(t).

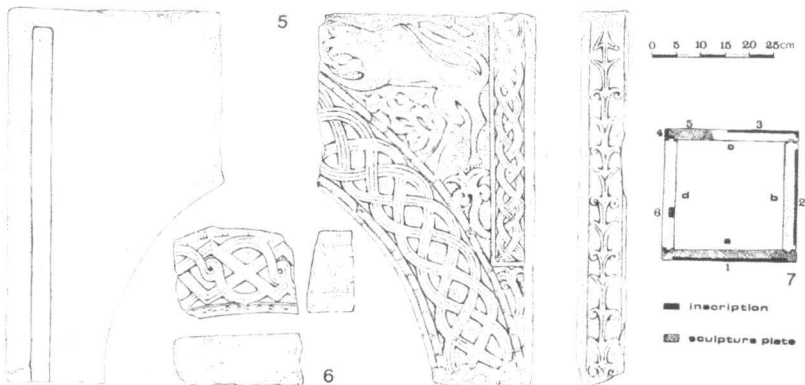
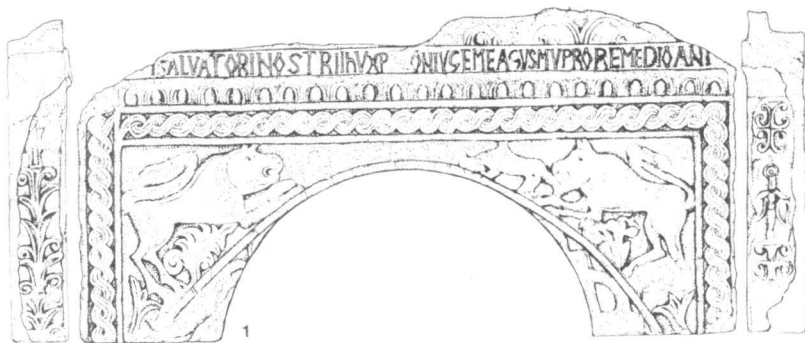
4....(con)STAN(tinus) ili (po)ST AN(no)²⁷

Donator dakle nepoznatog imena zajedno sa svojom suprugom Kuzmom (?) u vrijeme suvladarstva Lava i Konstantina, neke godine, a na dan Preobraženja (?) podigao je, čini se, ciborij ili čak crkvu. To je slobodno preneseni sadržaj natpisa na vijencu arkade u kojem, na žalost, nije sačuvana nekoć označena godina gradnje kao i ime donatora. No ipak se spominju carevi Lav i Konstantin kao dopunska vremenska odrednica, za čije je vladavine gradnja i poduzeta. Ulcinj je, dakle, u vrijeme nastanka ciborija priznavao vlast bizantskih careva. Ova činjenica ne pomaže mnogo koliko imena samih careva. Ali ni njihova imena ne upućuju neposredno na preciznu dataciju bez stanovitih pojašnjenja. Potvrđuju ipak to da ulcinjski ciborij nije nastao u 11. stoljeću, jer su suvladarstva careva Lava i Konstantina obilježje tzv. isaurijske dinastije, učestala tijekom 8. i 9. stoljeća, a zabilježen je i jedan slučaj iz 10. stoljeća. Pri donošenju određenijih sudova važno je voditi računa o tome da je Lav spomenut prvi u natpisu, pa je to sam car (otac), a Konstantin je dakle suvladar (sin). Tako će moguće bogati izbor gotovo prepoloviti i svesti na jednu od sljedećih inačica: Lav III. i Konstantin V. (720-741), Lav IV. i Konstantin VI. (776-780), Lav V. i sin mu Konstantin (813-820), Lav VI. i Konstantin VII. (911-912). U svakom slučaju već ove činjenice pokazuju da ciborij nije nastao iza početka 10. stoljeća približavajući se tako mišljenjima koja su i prije argumentirano zastupali Vasić, Karaman i Petricioli.²⁸ J. Kovačević, koji je prvi

²⁶ P. MIJOVIĆ, op. cit. 91.

²⁷ Isto. Redoslijed teksta preuzeli smo po Mijoviću. Cjelovito čitanje i potpuno razumijevanje teksta ipak stvara mnoge teškoće posebno stoga što nije poznat njegov sadržaj na jednoj od arkada, s izuzetkom četiriju slova STAN koja bi se mogla odnositi i na dataciju. Nije pouzdano da je arkada iz Beogradskog muzeja pročeljna iako se na njoj naslućuje invokacija. Jedino je pouzdano koje su stranice suprotne, prva i treća te druga i četvrta. No kako nas trenutno sadržaj natpisa zanima isključivo zbog dijela teksta u kojem se spominju Lav i Konstantin kao augusti, ostavljamo za sada druge probleme po strani.

²⁸ Jednostavno je neshvatljivo kako poslije ovako čvrstih materijalnih dokaza J. MAKSI-MOVIĆ, *Srpska srednjovekovna skulptura*, Novi Sad 1971, 22-30. raspravlja o istim spomenicima kao proizvodima 11. stoljeća. Tražeći načina da otkloni argumente J. Kovačevića, uspijeva samo, pozivajući se neprimjereno na autoritet G. Ostrogorskog, prigovoriti da bi formula *piisimi augusti* prije mogla pripadati Lavu VI. i Konstantinu u prvoj polovici 10. stoljeća, a da se Aleksandar kao treći suvladar, zbog svoje nepopularnosti, i ne spominje. Već je Lj. KARAMAN, op. cit. 8., pojasnio motive takvog njezinog stava rečenicom: *A kako mi se čini, Stojanović-Maksimović dolazi do svojih zaključaka u prvom redu na temelju historijskih činjenica t. j. političke afirmacije i kulturnog procvata Duklje u*

Ciborij iz Ulcinja (prema P. Mijoviću)

vrijeme 11. stoljeća. Danas smo ipak u prigodi jasnije i neposrednije izraziti ono što je Karaman morao u svoje doba izreći sa zamjetnom dozom uljudenosti. Čak i kada su srpski autori zastupali ranu dataciju ovih reljefa temeljem neoborivih argumenata, kako je primjerice činio J. Kovačević, autorica je ustrajala na datiranju u 11. stoljeće jer je samo tako mogla ove reljefe uključiti u srpsku srednjovekovnu skulpturu zapostavljajući i gotovo negirajući time u cijelosti predromaničku umjetnost južne Dalmacije u njezinim

raspravljao o novopronađenom natpisu, nije dvojio oko mogućeg izbora; opredijelio se za vrijeme Lava V. i Konstantina (813-820).²⁹ Štoviše, Kovačević je otišao korak dalje tvrdeći da ime Nikeforivs s kotorskog ciborija treba identificirati s istoimenim carem čija je vladavina okončana 811. godine.³⁰

J. Kovačević je vodio računa o tome da ulcinjski i kotorski reljefi ciborija pokazuju toliko zreli predromanički stil kakav bi bilo teško datirati u 8. stoljeće, posebno u njegovu prvu polovicu. Tako se izbor odmah u početku suzio na varijante 776-780, 813-820, a ona iz godine 911/12, podrazumjevala bi i spominjanje suvladara Aleksandra. U odluci za razdoblje 813-820. znatno je utjecalo i to što je na ulomku kotorske arkade vidio ime cara bliskoga doba. Možda mu se može prigovoriti da je olako Nikifora s kotorskog ciborija proglasio carem ponajviše zato što je time ime u ranim stoljećima srednjega vijeka bilo poznato i relativno frekventno u gradovima Dalmacije.³¹ Već je primjerice u 10. stoljeću to ime zasvjedočeno višekrat u Zadru,³² a u 11. stoljeću u Rabu, Zadru i Splitu.³³ Inače tijekom 12. stoljeća dva su kotorska biskupa nosila ime Nikifor.³⁴

Dopunjavajući ovu kronološku raspravu i rješenja, neka bude dopušteno i ponekim razmišljanjima koja se oslanjaju na predanja lokalne crkvene povijesti davnoga razdoblja. Kult lokalnih kotorskih mučenika, trojice mladića, Petra, Andrije i Lovre, od 11. se stoljeća posebno štuje u Dubrovniku, što na poseban način oslikava odnose među dvama gradovima Gornje Dalmacije. Dubrovačka

davnim mediteranskim središtima. Nakon objave ulcinjskog natpisa s augustima Leom i Konstantinom, neki se novi autori i dalje zalažu za datiranje kotorskih skulptura u 11. stoljeće, primjerice J. STOŠIĆ, op. cit. i J. MARTINOVIĆ, op. cit. 353. Štoviše, J. Martinović, da bi podupro svoje datiranje u 11. stoljeće, nekorektno i netočno citira I. Petriciolija zato da bi njegovo mišljenje bilo potkrijepljeno takvim autoritetom. On doslovno kaže: *I Petricioli je tada poznatu stranicu kotorskog ciborija datirao u IX stoljeće, ali je zatim naknadno datirao od X. do XI. stoljeća, na osnovi fragmenta ciborija s natpisom N/KIFORIVS, zajedno s grupom fragmenata ciborija iz kotorske katedrale, ciborija iz Ulcinja, ciborija u Komolcu, kamenice u Kotoru i raznih fragmenata u Prevlaci u Boki kotorskoj.* Evo što kaže na tom mjestu I. PETRICIOLI, *Od Donata do Radovana*, Split 1990, 56: *Međutim ime Nikifor je bilo dosta rašireno u dalmatinskim gradovima pa, kako je zapisano u nominativu, bez sumnje se odnosi na donatora toga ciborija. Ciborij iz Ulcinja međutim sadrži natpis na kojem se spominju bizantski carevi, suvladari Konstantin i Leon, pa se cijela skupina skulptura može datirati oko polovine 9. st.*

²⁹ J. KOVAČEVIĆ, op. cit. 379.

³⁰ J. KOVAČEVIĆ, op. cit. 375.

³¹ Susreli smo se s mišljenjem I. Petriciolija koji smatra da se ovo ime u nominativu ne može odnositi na cara nego samo na donatora. Vidi bilj. 24. Treba međutim napomenuti da je cijeli tekst sročan u stihovima pa je upravo stoga carevo ime moglo biti izraženo nominativom, što inače nije slučaj u običnim posvetnim natpisima. Forma stiha mogla je zahtijevati drugačiju formulu datacije od uobičajene, primjerice: Dok je car bio Nikifor, ... Utoliko i sačuvano N iza N/IKIFOR upućuje na moguću rekonstrukciju teksta: N/IKIFORIVS N/OMINE/ kao sintagme jednoga distiha. Identifikaciju imena Nikifor s istoimenim carem usvaja i P. MIJOVIĆ, op. cit. 99.

³² J. STIPIŠIĆ-M. ŠAMŠALOVIĆ, *Codex Diplomaticus I*, Zagreb 1967., 26, 46, 50.

³³ ISTO, 54, 73, 105, 128, 138, 156, 177, 195. O frekvenciji ovog imena u Dalmaciji u srednjem vijeku vidi: K. JIREČEK, *Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjega veka*, SANU, Beograd 1962., 187.

nas legenda upućuje na to da su podrijetlom bili od porodice Zagurovića iz Kotora ili Žanjice, da su se jedne noći ukazali u snu nekoj koludrici na otoku sv. Duh moleći je da posreduje njihovom uljudnom kršćanskom pokopu, čemu su se Kotorani samo narugali i ismijali san. Zato Petilovrijenci, kako ih u Dubrovniku popularno nazivaju, zatraže posredovanje kod Dubrovčana. Oni pak, za razliku od Kotorana, pohitahu naoružani, predvođeni svojim nadbiskupom, pronadu tijela mučenika, sve pod okriljem noći, na kotorskom teritoriju. Uputno je citirati Milecija koji o tome pjeva:

Post modicum tempus, Vitale Metropolitano,
Iudice Lampredio residentibus urbe Rhagusa,
Corpora Laurentii, sed non illius adusti,
Andree, Petri, non Christi discipulorum,
Catharensis ostensa, simul translata fuerunt.
Cum cuibus est Blasii constat caput esse repertum
Millenus vicenus sextus cum foret annus.
Hoc versus edidit Miletius hic, inde testis.³⁵

Ovaj je prijenos ili pak preotimanje lokalnih relikvija Kotoranima bez svake sumnje u vezi s izdizanjem Dubrovnika na rang nadbiskupije, kako je to argumentirano dokazao J. Belamarić, u vrijeme istoga Vitala kojem je 1022. godine papa Benedikt VIII. podijelio nadbiskupski naslov i pod čiju je nadležnost tada dospjela i Kotorska biskupija.³⁶

Čitavih sto godina poslije, Kotorani se odlučuju na gradnju nove katedrale, posvećene sv. Tripunu. Naime saznajemo da je Sv. Tripunu ustupljeno godine 1124. svetište sv. Mihovila zajedno s okolnim terenom, *donamus Tumbam S. Archangeli ad Ecclesiam S. Tryphonis, videlicet a Vaize usque ad littus maris et a littore maris usque ad Vaize*, u suglasju sa svim važnim gradskim čimbenicima, biskupom Ursacijem, priorom Melom i dvanaesticom kotorskih patricija.³⁷ Četrdeset i dvije godine nakon ovog događaja, u dvanaestoj godini episkopata biskupa Maje, a u nazočnosti nekolicine biskupa i više opata posvećena je nova katedrala sv. Tripunu. Tom su prigodom posvećeni oltari u njezinom troapsidalnom svetištu, glavni sv. Tripunu te rimskim mučenicima Primusu i Felicijanu, lijevi Bogorodici, a desni svetim Apostolima, te opet dvojici rimskih mučenika Ivanu i Pavlu.³⁸ Dvije

³⁴ D. FARLATI, *Illiricum sacrum*, T VI, 433-434.

³⁵ *Malo kasnije, dok je u Dubrovniku čast nadbiskupa imao Vitale, a čast suca Lampredije, bili su zajedno prenijeti u Dubrovnik tjelesni ostaci Lovre, ali ne onoga koji je bio pečen na žeravici, te Andrije i Petra, ali ne Kristovih učenika, koji su se bili ukazali Kotoranima. Zajedno s njima, kako je utvrđeno, pronađena je i glava Sv. Vlaha kad je tekla godina tisuću dvadeset šesta. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Hrvatski latinisti I, Zagreb 1969, 77.*

³⁶ J. BELAMARIĆ, *Sveti Vlaho i dubrovačka obitelj svetaca zaštitnika*, »Dubrovnik« 5, Dubrovnik 1994, 29.

³⁷ D. FARLATI, op. cit. 433.

³⁸ *...cum tribus altaribus, quorum medium sacravi ego Majo ad honorem Sancti Tryphonis, et sanctorum Martyrum Primi et Feliciani; aliud altare a sinistro latere sactavit Lazarus*

su činjenice u ovim događajima izuzetno važne. Ponajprije nema oltara posvećenog Petilovrijencima iako su se upravo oni prije tu štovali, pa je o tome ostao spomen na arkadi oltarskog ciborija prethodne crkve sv. Tripuna.³⁹ Nema u prigodi posvećenja ni dubrovačkog nadbiskupa kao kotorskog metropolite, jer mu se Kotorani dugo nisu željeli podvrći, tako da je papa Anastazije IV. bio primoran udariti interdiktom na kotorskog biskupa 1153. godine.⁴⁰ Sve nas to drži u uvjerenju kako je teško pretpostaviti da bi kotorski ciborij posvećen i Petilovrijencima mogao biti podignut u 11. stoljeću kada je dubrovački nadbiskup postao kotorskim metropolitom i od tada su Dubrovčani počeli štovati kotorske Petilovrijence zajedno sa sv. Vlahom.⁴¹

Čini nam se stoga da cjelokupnu problematiku, sada kada posjedujemo stanovita kronološka i kulturološka uporišta, treba pokušati rasvijetliti sa stajališta povijesnih događanja onoga vremena kada je u Kotoru ustanovljeno štovanje sv. Tripuna. Poznato je naime da je kult sv. Tripuna u Kotoru uveden u prvom desetljeću 9. stoljeća, preciznije, 13. siječnja 809. godine bila mu je posvećena prva crkva. U sadržaj kasnog prijepisa instrumenta, tj. u njegov datum i donatore, čini se da ne bi trebalo sumnjati.⁴² Najprije zato što u Andreacijevoj "oporuci" na kraju stoji kako je prepisana od riječi do riječi iz izvornika, "*scripto litteris antiquis*", a

Episcopus Arbanensis, ab honorem Beate Marie Sanctorumque Inocentum nostra concessione et voluntate, a dextro videlicet latere sacravit altare Johannes Episcopus Dul.(cinensis), nostra concessione et voluntate ad honorem Sanctorum Apostolorum et Sanctorum Martirum Johannis et Pauli. Anno incarnationis Domini nostri Jhesu Christi Mil(llessimo) C LXVI. Indictione XIII. tertiadecima Kalendas Iulii... D. FARLATTI, op. cit. 433.

³⁹ Nije li to možda razlog da je upravo arkada, koja jedina neposredno ukazuje na njihovo ranije štovanje na tom mjestu, ostala jedina sačuvana i uzidana nad vratima prema sakristiji.

L. MIRKOVIĆ, op. cit. 279. smatrao je da je natpis na kotorskoj arkadi uklesan u 11. stoljeću upravo zbog toga što se oslanjao na godinu kada su Dubrovčani preoteli relikvije Kotoranima, kao vrijeme uvođenja kulta. No to nipošto ne znači da tek od te godine postoji kult Petilovrijenaca. Legenda očito na sebi svojstven način prepričava neke događaje iz povijesti Dubrovnika i odnosa prema Kotoru, u čemu same Kotorane prikazuje u negativnom svjetlu, a opravdava poteze Dubrovčana koji su im relikvije očito silom preoteli. Upravo je to Mirkovićevo datiranje natpisa u 11. stoljeće i navelo P. Mijovića da traga za drugačijom interpretacijom kulta Andrije s drugovima što smo već spominjali u bilj. br. 16.

⁴⁰ D. FARLATTI, op. cit. 433, J. BELAMARIĆ, op. cit. 32. Riječ je inače o crkvi sv. Mihovila na Prevlaci odakle potječe plutej koji se stilski tako skladno dopunjuje s nalazima iz kotorske katedrale i s onima iz sv. Mihovila u Kotoru. Možda su reljefi nekoć pripadali jednoj cjelini (u sv. Tripunu), a kasnije kada su bili odbačeni neki su od njih dospjeli na Prevlaku na katedralni posjed. O imenu crkve vidi I. BOŽIĆ, *Prevlaka-Tumba*, »Zbornik Filozofskog fakulteta«, Beograd 1968, 197.

⁴¹ Problematiku i dinamiku dubrovačko kotorskih odnosa sagledanu kroz prizmu panteona njihovih zaštitnika sugestivno je oslikao J. BELAMARIĆ, op. cit. 29 - 39.

⁴² *Instrumentum Corporis nostri Confalonis Sancti Tryphonis anno a Christi Incarnatione octingentesimo nono die decima tertia Januarii. Ego Andreatius cum conjuge mea Maria cum filio meo Petro, cum filia mea Maria, cum filia mea Theodora aedificavimus Ecclesiam S. Marie infunariae, et filia mea Maria tulit virum, et alia noluit virum et dixit ad patrem suum: Fac mihi inlausuram in S, Maria ad partem dexteram, fecit ei pater sicut placuit filiae suae. Judex qui sedebat in Duchia, audivit quod esset pulcra, voluit eam tollere per*

još više stoga što je ime "legendarnih" donatora crkve, Kotoranina Andreatija sa suprugom Marijom, uklesano i na njihovom sarkofagu pronađenom kod katedrale.⁴³ Osim toga, jedan arhitrav oltarne pregrade iz Kotora bilježi upravo spomenuti datum 13. siječnja 809. godine ...TE(m)PORIB(us) D(omi)N(i) IOH(annis) EP(i)S(co)P(i) D(ie) XIII IAN(uarii) NATA(vitate) D(omini) NOST(r)I IX CCCV, (tj. 9 + 300 + 500), pa je taj natpis u vezi s prijenosom moći u crkvu sv. Tripuna, kako u instrumentu i stoji.⁴⁴

Tako nas povijesne okolnosti oko posvete prvog svećevog hrama u Kotoru vraćaju u početak 9. stoljeća. To je, kao što je poznato, i inače vrijeme prodora istočnjačkih kultova na Jadran, od kojih valja spomenuti dolazak moći sv. Eufemije u Rovinj oko 800. godine, sv. Anastazije u Zadar 804. godine ili nešto kasnije. Burno je to desetljeće, u kojem se vodi borba za prevlast nad Jadranom dvaju carstava. To je ujedno i vrijeme velike diplomatske aktivnosti predstavnika jadranskih gradova i carskih činovnika.⁴⁵ Te su okolnosti uvjetovale stanovito približavanje dalmatinskih gradova Istočnome Rimskom Carstvu, što je i rezultiralo time da su moći popularnih mučenika Istoka pristigle u Dalmaciju. Povijesni spo-

forzam, deinde audientes amici ejus, dixerunt ei et pater ejus Dominus Andreatio. Dominus Andreatio dixit filiae suae: Filia audivi haec, quia Judex in illa nocte habet te tollere, illa respondit: Pater mi, melius est mihi mori, quam hoc scelus perpetrare, illa nocte pater ejus excludit illam, in illa die venit Iudex cum gente multa, et quaerebant filiam Domini Andrestii, et non invenit eam. Et post annorum curriculum venerunt Venetici et aduxerunt Corpus S. Tryphonis, et quando audivit Dominus Andreatius quod habent ipsi Venetici Corpus S. Tryphonis, abiit ad ipsam navim et dixit ad Veneticos: Rogo vos, amici carissimi, vendite mihi Corpus S. Tryphonis, et dixerunt Venetici: Si tu promittis servire eo cum tota mente et amore, vendimus tibi, et si non, non dabimus tibi eum, et deinde promitat seovere Ecclesiam in ejus nomine; vendiderunt eum Domino Andreatio, et comparavit illum per ducentum solidos romanos; et unam coronam gemmatam per centum solidos; siunt simul trecenti solidi; et quando eum exposuerunt de navi, venerunt Clerici secundum ordinem, qui pertinet, ad sacram Corpus; quando autem portaverunt per viam fori Corpus S. Tryphonis, et stetit; et venit nauclerius, qui eum adduxerat, et dixit: Oh S. Tryphon, tanto tempore te adduxi et modo hic passum perige; et extorsit ejus os usque ad aures; et hoc fecit primum miraculum; et Clerici oraverunt ad S. Tryphonem, et fecit misericordiam super ipsum nauclerum; et portaverunt eum paulo, et fixit se; et Dominus Andreatius cum conjugue sua Maria fecit in illum locum Ecclesiam in nomine ejus, et permanent usque in hodiernam diem ad laude et honorem S. Tryphonis; et haec fuit subjecta Domini Andreatii, quam habuit, et dedit eum filiis suis; an unam filium dedit centum solidos; et hi sunt liberati ejus Marinus, et Premarch, et sunt comprati in una scaranza de S. Tryphone, et alia generatione de Zaratini nomine Granzi et sunt liberati, et non dicatis eos liberti, sed fratres.

Hoc instrumentum fuit extractum ex originali scripto litteris antiquis de verbo ad verbum, nichil addendo, vel mutando., D. FARLATI, op. cit. VI, 425.

⁴³ *IMN DN̄I EGO ANDREACI VNA CVM CONIVGE MEA MARIA EDIFICAVIMVS ARCA ISTA ET REQUIVIMVS IN IPSA + VOS OMNES QUI LEGITIS ROGATIS D̄S PRO NOS PECATORIS. Vidi J. KOVAČEVIĆ, op. cit. 368.*

⁴⁴ J. KOVAČEVIĆ, op. cit. 371.

⁴⁵ Cjelovitije o problemu vidi u G. MANOJLOVIĆ, *Jadransko pomorje 9. stoljeća u svijetlu istočno rimske (bizantske) povijesti*, I dio, Rad JAZU 150, Zagreb 1902, 1-102, a u novije vrijeme N. KLAIČ-I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku do 1409. godine*, Prošlost Zadra II, Zadar 1976, 67-74., I. GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995, 143-146.

razum koji je tada postignut u odnosima dvaju carstava odredio na dulje vrijeme političku poziciju istočnojadranske obale. Zato se treba podsjetiti da su dalmatinski gradovi, u koje se ubraja i Kotor, bili primorani na početku 9. stoljeća prihvatiti franačku vlast. Dilemu oko njihove sudbine razriješio je ulazak bizantske flote u Jadran 806. godine pod Nicetinim zapovijedništvom vraćajući pod svoju zaštitu gradove, ali ne uspijevajući više kontrolirati njihovo zaleđe, što je i sankcionirano poznatim mirom u Aachenu. Kult sv. Tripuna u Kotoru i gradnja prve crkve duguju svoje postanje upravo tim okolnostima. Bizantska je flota oslobodila Kotor od franačke vlasti, a njegovi su činovnici, kao i Donat u Zadru, za iskazanu vjernost dobili moći iscjelitelja kojemu podižu presvođenu građevinu (martirij), a koja je ujedno izraz određene političke naklonosti. Ta crkva, u koju su bile smještene i moći lokalnih mučenika, mladića Andrije, Petra i Lovre, bila je opremljena ciborijem providenim natpisom u kojem su se nabrajale među ostalim i posvete.⁴⁶ Nije nam sačuvan dio natpisa u kojem se spominjao i sv. Tripun, ali je zato sačuvano ime Nikifor. Upravo je ono sukladno imenu cara čija je flota ušla u Jadran vraćajući Dalmaciju pod bizantsku vlast, a koji je 809. godine, kada je crkva posvećena, bio još uvijek car u Konstantinopolisu. Zato je vrlo vjerojatno da se ovo ime odnosi upravo na njega, na isti način i zbog istog razloga zbog kojega su imena njegovih sljedbenika bila zabilježena na sličnom ciboriju u Ulcinju u narednom desetljeću. Prijedlog, dakle, da se kotorski ulomak natpisa *Nikifor* poistovjeti s imenom suvremenog bizantskoga cara temelji se ponajprije na specifičnim okolnostima povijesnog trenutka u kojem je došlo do gradnje martirija za štovanje moći istočnjačkog iscjelitelja-čudotvorca, iako je to ime mogao nositi visoki lokalni činovnik, kao što bijaše slučaj u drugim gradovima Dalmacije u 10. i 11. stoljeću. No kako bi se ono u tom slučaju imalo odnositi na samog donatora, mi bismo očekivali da glasi Andreaci, a ne Nikifor.

Predromanička grupa reljefa predstavljena značajnim ostacima iz tri grada u južnoj Dalmaciji, od kojih oni iz Kotora prednjače brojnošću i raznovršnošću, najranija je okupljena kiparska cjelina 9. stoljeća, koju povezujemo uz jedan kvalitetni klesarski atelier. Njegovo djelovanje treba povezati s povijesnim okolnostima prvih dvaju desetljeća 9. stoljeća kada je, nakon konačno razriješenih političkih napetosti na prijelazu dvaju stoljeća, gradove zahvatio novi optimizam, opredmećen u gradnji i opremanju svetišta za nove kultove čijoj će se zaštiti preporučiti u nastojanju da se izbjegnu traumatični događaji kakve su upravo prebrodili. U našoj umjetničkoj baštini ovim reljefima pripada istaknuto mjesto, jer upravo njihovim posredovanjem pratimo razvoj zreloga predromaničkog sloga od samih njegovih početaka.

⁴⁶ Sudeći prema znaku križa na kraju teksta kotorske arkade može se zaključiti da je to bio završni stih, a to znači da nije riječ o pročelnoj arkadi.

RILIEVI PREROMANICI DEL IX SECOLO DI KOTOR

Nikola Jakšić

L'autore tratta un gruppo di rilievi preromanici della Dalmazia superiore costituito da frammenti di cibori di Ulcinj, Kotor e Dubrovnik, e da alcuni rilievi di Kotor e dintorni. I monumenti di Kotor sono, ad ogni modo, i più numerosi. Già nel 1960 I. Petricioli collegò i rilievi ricordati in un unico gruppo, ma da allora nuove ricerche hanno recuperato altri frammenti molto importanti, che hanno illuminato il problema, e soprattutto la datazione, in maniera nuova. Avendo, appunto, la datazione dei rilievi del gruppo suddetto suscitato anche prima contestazioni, l'autore s'inserisce nella discussione aperta da tanto tempo interpretando in maniera più esauriente i reperti più nuovi nel tentativo di collocarli nel contesto storico.

Tra i frammenti recentemente ritrovati sono di grande importanza quelli corredati di iscrizioni dedicatorie, in particolar modo le parti di un ciborio di Ulcinj con un'iscrizione che ricorda gli imperatori Leone e Costantino, quindi il frammento di un ciborio di Kotor con il nome di persona - Nikifor - al nominativo, e alcuni frammenti di un'altra arcata di Kotor dimostranti che il testo su di essa era tutto in versi rimati come si era già precedentemente potuto notare sull'unica arcata della cattedrale interamente conservatasi.

L'autore conviene con i pareri che identificano gli imperatori Leone e Costantino del ciborio di Ulcinj con la coppia di sovrani del periodo 813-820 (Kovačević, Mijović). Chiarisce le circostanze in cui gli abitanti di Kotor liberati dall'oppressione franca ai primi del IX secolo furono nuovamente sottoposti alla sovranità bizantina nell'anno 806 dopo che la flotta di Bisanzio entrò in Adriatico. Ritiene allo stesso tempo che il ciborio di Kotor appartenga alla chiesa la cui costruzione iniziò nell'anno 809 quando gli abitanti della città vennero in possesso delle reliquie di S. Trifone guaritore. Avverte anche dell'importanza di una fonte agiografica, la leggenda di S. Trifone, alcuni luoghi della quale concordano con i dati di certe iscrizioni di Kotor del IX secolo. Per questo presenta l'iscrizione preromanica datata 13 gennaio 809 e avverte che la data è la stessa del "testamento" del benemerito cittadino di Kotor, Andreaci, che è indicato come donatore della chiesa di S. Trifone in una tarda trascrizione del documento. Con questo la suddetta trascrizione, rispettivamente "testamento" di Andreaci, ottiene assoluta conferma della sua autenticità. Rinvia anche al sarcofago dello stesso Andreaci e di sua moglie Maria, ritrovato nelle vicinanze della chiesa di S. Trifone, che chiarisce ulteriormente il ruolo di questo donatore del IX secolo.

Rinviando al frammento del ciborio di Kotor su cui si è conservato il nome Nikifor, l'autore avverte che esso corrisponde al nome dell'imperatore (Nikifor 806-811) al tempo in cui gli abitanti di Kotor vennero in possesso delle reliquie di S. Trifone e intrapresero la costruzione della chiesa. Ritiene che ciò non sia casuale e propone che il nome sul ciborio di Kotor s'identifichi con quello dell'imperatore conformemente ad alcune proposte precedenti. In questo modo i due cibori di Ulcinj e Kotor porterebbero i nomi degli imperatori contemporanei mettendo più espressamente in rilievo l'appartenenza di queste due città della Dalmazia superiore all'Impero d'Oriente, subito dopo la liberazione dall'oppressione franca nell'anno 806. I nomi degli imperatori del tempo su queste iscrizioni

sono certamente in funzione della datazione, ma allo stesso tempo anche riflesso della fedeltà e dell'appartenenza politica che in quel momento si voleva assolutamente evidenziare. Con la presente interpretazione la datazione di questo interessante gruppo di rilievi di Ulcinj, Kotor e Dubrovnik ottiene un saldo fondamento. Concorda con i loro caratteri stilistici: l' *horror vacui*, un certo classicismo nella scelta dei motivi (cima lesbica e astragalo) e un rilievo molto schiacciato. Questi sono tutti caratteri della scultura preromanica del IX secolo, e assolutamente non dell'XI secolo come alcuni hanno voluto vedere. Nella scultura dell'XI secolo sono visibili chiari indizi del nuovo stile di cui si è già scritto molto, mentre i citati rilievi della Dalmazia meridionale non presentano nemmeno una queste innovazioni stilistiche.